

ZEMAŞERİ

C) Diğer Eserleri. 1. Aṭvâku'z-zeheb fi'l-mevâ'iz ve'l-ḥuṭab (*en-Naşâ'ihu's-ş-ğār*). Edebî nesirle yazılmış 100 kısa makaleden oluşmaktadır. İlk olarak V. Hammer-Purgstall tarafından Almanca tercümesiyle birlikte (Viyana 1835), ardından Abdülbâsî el-Ünsî (Beyrut 1314), Muhammed Said Râfiî (Kahire 1328), Yâsîn Muhammed Sevâs (Beyrut 1992) ve Ahmed Abdüttevâb Avad (Kahire 1994) tarafından neşredilmiştir. Eseri H. L. Fleischer (Leipzig 1835) ve G. Weil (Stuttgart 1836) Almanca'ya, Barbier de Meynard Fransızca'ya (Paris 1876), Said ve Mehmed Zihni efendilerle (İstanbul 1290) Rahmi Serin (İstanbul, ts. [Bedir Yayınevi]) Türkçe'ye çevirmiştir. **2. Makâmât** (*en-Naşâ'ihu'l-kibâr*). Elli makâmeden ibaret olup müellifin edebî nesirle kendine hitaben kaleme aldığı dinî ve ahlâkî nasihatleri içerir. İlk defa Kahire'de yayımlanan eser (1322) Oskar Rescher tarafından Almanca'ya çevrilmiştir (Greifswald 1913). Kahire'de birkaç baskısı daha yapılmış (1907, 1917, 1975), Yûsuf el-Bikâî tarafından da neşredilmiştir (Beyrut 1981). **3. Rebî'u'l-eb-râr ve nuşûşü'l-aḥbâr** (*fuşûşü'l-aḥbâr*). Muhâdarât sahasındaki en önemli eserlerden biridir. Halifelerin, büyük sahâbîlerin ve fakihlerin hikmetli sözleriyle ibret alınacak hikâyeler ve meşhur şairlerden iktibaslar içerir (I-IV; Kahire 1292; Bağdat 1976-1982). Eser üzerine çeşitli şerh ve ihtisar çalışmaları yapılmış (Abdullah Muhammed el-Habeşi, II, 840-841), Amasyalı Hatibzâde Muhyiddin Mehmed'in *Ravzû'l-aḥyâr* adlı ihtisar çalışmasını Âşık Çelebi II. Selim adına Türkçe'ye çevirmiştir. Ayrıca Nûreddin Muhammed el-Mûsevî tarafından *Zehrûr-rebî'* adıyla Farsça'ya tercüme edilmiş, Kahire'de basılan (1292) eserin ilmî neşrini Selîm en-Nâimî (Bağdat 1976) ve Abdülmecîd Diyâb (Kahire 1992) gerçekleştirmiştir. Behîce Bâkır el-Hasenî eserin bir bölümünün edisyon kritiğini içeren bir doktora çalışması yapmıştır (*A Biography of al-Zamakhshari with a Critical Edition of Part of Rabî' al-Abrâr*, 1965, Cambridge Üniversitesi). **4. Nüzhetü'l-müte'ennis ve nüzhetü'l-muktebis**. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasıyla (Ayasofya, nr. 4331) ilgili kayıttan eserin *Rebî'u'l-eb-râr*'dan seçme metinlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. **5. Haşâ'i-şü'l-aşeretü'l-kirâmi'l-berere**. Aşere-i mübeşşereden on sahâbînin biyografisinden dair olup Behîce Bâkır el-Hasenî tarafından neşredilmiştir (Bağdat 1968). **6. el-Kaşîdetü'l-ba'ûdiyye ve tahmîsühâ** (nşr. Behîce Bâkır el-Hasenî, *el-Üstâz*, Bağdat

1967, XIV/1-2). **7. Ta'limü'l-mübedî ve irşâdül-muktedî** (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Mecmûa, nr. 4254). Zemaşerî'nin kaynaklarda başka eserleri de zikredilmektedir.

Zemaşerî'ye dair pek çok kitap ve makale yayımlanmış, tez çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöylece sıralanabilir: Mustafa Nâsîf, *el-Belâğa 'inde'z-Zemaşerî* (doktora tezi, 1952, Aynüşşems Üniversitesi [Kahire]); Mustafa Sâvî el-Cüveynî, *Menhecû'z-Zemaşerî fi tefsîri'l-Kur'ân ve beyânü i'câzih* (Kahire 1959); a.mlf., *Kırâ'e fi türâsi'z-Zemaşerî* (İskenderiye 1997); Ahmed Muhammed el-Hûfî, *ez-Zemaşerî* (Kahire 1966); Muhammed Şâhin, *Cârullâh ez-Zemaşerî ve eşeruhû fi'd-dirâsâti'n-naḥviyye* (Kahire 1969); Ali Özek, *Zemaşerî ve Arap Lügatçılığındaki Yeri* (doktora tezi, 1973, İÜ Ed.Fak.); Cihat Tunç, *Zemaşerî ve Kelâmın Ana Meseleleri* (doçentlik tezi, 1976, AÜ İlahiyat Fakültesi); Murtazâ Âyetullahzâde Şîrâzî, *ez-Zemaşerî luğaviyyen ve müfessiran* (Kahire 1977); Muhammed b. Abdülhalîm, *A Critical Edition of Ru'ûs al-Masâil by al-Zamakhshari* (doktora tezi, 1977, Saint Andrews Üniversitesi); Michael Schub, *Linguistic Topics in al-Zamakhshari's Commentary of the Qur'ân* (doktora tezi, 1977, California Üniversitesi); Kâmil Muhammed Uveyda, *ez-Zemaşerî: el-Müfessirü'l-belîğ* (Beyrut 1994); Abdüsettar Dayf, *Cârullâh Maḥmûd b. 'Ömer ez-Zemaşerî: Ḥayâtühû ve şî'rüh* (Kahire 1994); Musa Alp, *Zemaşerî'nin Keşşâf'ında Mutezilî Görüşlere Filolojik Yaklaşımlar* (yüksek lisans tezi, 1998, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); B. N. Zubir, *Balagha as an Instrument of Qur'ân Interpretation: A Study of al-Kashshâf* (doktora tezi, 1999, Londra Üniversitesi); Reşîd Abdurrahman el-Ubeydî, *ez-Zemaşerî el-luğavî ve kitâbühû'l-Fâ'ik* (Bağdat 2001); Murat Kaya, *Zemaşerî'de Tasavufî Kavramlar (Makâmât Örneği)* (yüksek lisans tezi, 2006, Yüzüncü Yıl Üniversitesi); Abdülcelîl Bilgin, *Kur'an'daki Deyimler ve Zemaşerî'nin Keşşâf'ı* (doktora tezi, 2007, AÜ) (ayrıca bk. Lane, s. 237-243).

BİBLİYOGRAFYA :

Zemaşerî, *el-Keşşâf* (nşr. M. Mürsî Âmir), Beyrut 1397/1977, I, 16-19, 621-622; IV, 267; a.mlf., *Divân* (nşr. Abdüsettar Dayf), Kahire 1425/2004, s. 79-80, 239, 270-275, 406; a.mlf., *el-Mufaşşal*, Beyrut 1993, I, 17-19; a.mlf., *Rebî'u'l-eb-râr ve nuşûşü'l-aḥbâr* (nşr. Selîm en-Nuaymî), Bağdat 1976, neşreden giriş, I, 5-34; a.mlf., *A Mu'tazilite Creed of az-Zamakhshari: el-*

Minhâc fi uşûli'd-dîn (nşr. ve trc. S. Schmidtke), Stuttgart 1997, neşreden giriş, s. 7-11; Abdüsselâm b. Muhammed el-Enderesbânî, *Fi Sireti'z-Zemaşerî Cârillâh* (nşr. Abdülkerîm el-Yâfi, *MMLADm.*, LVII/3 [1982] içinde), s. 365-382; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), III, 163-164; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 391-393; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XIX, 126-135; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 506-507; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 265-272; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 168-174; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 78; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 4; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi ṭabakâti'l-Ḥanefiyye*, Bağdat 1962, s. 71; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 97-100; Keşfü'z-zunûn, II, 1475-1484; İbrâhim b. Kâsım, *Ṭabakâtü'z-Zeydiyyeti'l-kübrâ* (nşr. Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh), Amman 1421/2001, II, 892; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum, ts. (Mektebetü İsmâiliyyân), VIII, 120-123; Brockelmann, *GAL*, I, 344-350; *Suppl.*, I, 511; III, 507-513; Serkis, *Mu'cem*, I, 973-976; II, 1967; *Hediyyetü'l-ârîftin*, II, 402-403; J. A. Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, s. 104-107; Kays Âli Kays, *el-İrâniyyûn*, I/2, s. 299-346; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-şürûh ve'l-ḥavâşi*, Ebûzabî 1425/2004, I, 305-307; II, 840-841; III, 1454-1468, 2051-2053; A. J. Lane, *A Traditional Mu'tazilite Qur'ân Commentary: The Kashshâf of Jâr Allâh al-Zamakhshari* (d. 538/1144), Leiden 2006, tür.yer.; Fethi Ahmet Polat, *İslâm Tefsiri Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler*, İstanbul 2007, s. 59-110; Orhan Şener Koloğlu, *Mutezile'nin Felsefe Eleştirisi: Harezmi Mutezili İbnü'l-Melahimi'nin Felsefeye Reddiyesi*, Bursa 2010, s. 39-57; Lutpi İbrahim, "az-Zamakhshari: His Life and Works", *IS*, XIX (1980), s. 95-110; Rahman İlmamedov, "Zemaşerî'nin Mukaddimetü'l-Edeb'inde Kur'ân'la İlgili Terimler", *Üİ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX/2, Bursa 2011, s. 191-207; Nuri Yüce, "Zemaşerî", *İA*, XIII, 509-514; W. Madelung, "al-Zamakhshari", *EP² Suppl.* (İng.), s. 840-841.

MUSTAFA ÖZTÜRK
MEHMET SUAT MERTOĞLU

ZEMÎMİYYE

(الذميمة)

İnsanları ilâh olan Ali adına
hakka davet etmesi gerekirken
kendi adına davet ettiği iddiasıyla
Hz. Peygamber'i eleştiren
aşırı gruplardan biri
(bk. GÂLİYYE).

ZEMİNDAR

(زمیندار)

Eskiden Hindistan'da
toprak ve emlak sahipleri için
kullanılan bir terim.

Farsça *zemîn* (toprak) kelimesiyle *dâr* (sahip olan) sıfatından oluşan *zemîn-dâr* "toprak ve arazi sahibi" demektir. Bazı sözlüklerde "arazi müfettişi" diye açıkla-

nır. Terim olarak Hindistan'da Delhi Sultanlığı, Bâbürlüler ve İngiliz sömürgesi dönemlerinde bir mülkü babadan oğula miras yoluyla veya köylüler arasında saygınlık kazanmakla yahut satın almak suretiyle elde edenleri ve kırsal bölgelerde arazi üzerinde geniş haklara sahip olanları ifade etmekteydi. VIII. (XIV.) yüzyıl kaynaklarında "bölge hâkimi" veya Delhi Sultanlığı sınırları içinde yahut dışında "Hindu hâkim ve idareci" (raca, ray, rana, mukaddem vb.) anlamında kullanılan zemindar, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey Hindistan'da toprak üzerinde geniş ve ayrıcalıklı haklara sahip kişileri (mefrûziyân, mâlikân) ifade etmeye başlamıştır. Delhi Sultanlığı döneminde zemindarlar kendi bölgelerinde vergi tarhiyla, vergiyi toplamak ve devlet görevlilerine teslim etmekle, gerektiğinde devlete askerî yardım göndermekle sorumluydu.

Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah devrine kadar (1556) zemindar terimine pek rastlanmaz. Ekber Şah'ın yeni düzenlemeleriyle birlikte bu kurum önem kazanmış ve taşrada vergilerin toplanması yanında köylülerle devlet arasında önemli bir aracı rolünü üstlenmiştir. Bâbürlü İmparatorluğu'nda zemindar tanımlaması içine Hindu hâkimler (raca, ray gibi yarı bağımsız idareciler), aracı zemindarlar ve asıl zemindarlar girmektedir. Ekber Şah ve halefleri, zemindarları daima kendilerine bağlı kılmak ve ülkedeki arazilerden en yüksek oranda yararlanmak için onlara büyük câgîrler (memur ve kumandanlara maaş yerine verilen topraklar) tahsis etmişlerdi. Aracı zemindarlar asıl zemindarlardan gelirleri toplayıp devlet hazinesine, câgîrdara yahut vasal hâkimlere öderlerdi. Bunlar yalnızca toprak idaresinden değil aynı zamanda düzenin sürdürülmesi ve kanunların uygulanmasından da sorumlu tutulmuşlardı. Gelirden onlara % 2,5 ile % 10 arasında bir pay kalıyordu. Çovdheri, mukaddem, deşmuhi, kânungû, icâredar ve taallukdarlar aracı zemindarlardı. Çoğu miras yoluyla intikal eden haklara sahip olmakla birlikte devlet verasete karışma yetkisini de elinde tutmuştur. Diğer taraftan zemindarlara kalıcı câgîrdârî hakları verilmiştir. Zemindarların tarıma dayalı iktisadî hayat üzerinde önemli etkileri vardı. Zemindar olarak görevlendirilme veya alım satımda devir işleri durumunda devlet yeni zemindara bir senet verirdi. Bir zemindar toprak vergisi dışında devlete "nân-kâr" adıyla bir bedel öder, vergi toplama işinde başarısız olursa görevden alınabilir ve kendisine mâlikâne denilen bir maaş

bağlanırdı. Zemindarın sahipsiz arazileri köylülere tahsis etme ve bol ürün alama-yan çiftçilerden yerleri geri alma yetkisi de vardı. Zemindârî araziler tamamen köylülerin kullanımındaki raiyyetî arazilere benzerdi. Raiyyetî araziler devlet tarafından satılabilir, vergi toplanması için zemindarlara verilerek zemindârî köylere, aynı şekilde zemindarların gözden düşmesi veya görevden alınması halinde raiyyetî araziye dönüştürülebilirdi.

Zemindarlar Bâbürlü devlet teşkilâtında öncelikle vergi ödeyen, vergi tahsil eden kişilerdi. XI. (XVII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi vergilerinin yanı sıra bölgelerindeki taallukdarların vergilerini de toplarlardı. Asayiş ve yargı alanında, askerî konularda geniş yetkileri ve sorumlulukları bulunuyordu. Çarşı ve pazarlarda asayiş ve huzuru sağlamak, çiftçiler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için "zemindârî adalet" denilen düzenli mahkemeler kurmak, sefer veya isyan gibi olağan üstü durumlarda orduya ve taşradaki görevlilere askerî yardım göndermek zemindarın temel görevlerindendi. Meselâ çovdheriler borç-alacak, hırsızlık ve kavgalarla ilgili davalara bakma yetkisine sahipti. Askerî yetkileri dolayısıyla bir zemindar belli sayıda silâhlı adam barındırabilir, istihkâm veya küçük kaleler yaptırabilirdi. Ülke genelinde zemindarlara bağlı kişilerin sayısı 4,5 milyona yakındı. Bazı zemindarlar fillere, ateşli silâhlara ve gemilere sahipti. Bu geniş yetkiler onların zaman zaman halka kötü muamele yapmalarına yol açabiliyordu. Devlet, köylünün elde ettiği ürünün yarısından fazlasının vergi olarak talep edilmemesini zemindarlara şart koşmuştu. Ancak Evrengzîb'in ölümünden (1707) sonra devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte câgîr ve zemindarlara daha fazla gelir toplamaları konusunda baskı yapılmış, bu da zemindarların çiftçi ve köylüleri sömürmesine, ayrıca sık sık isyan çıkarmalarına yol açmıştır. Bâbürlüler'in, ülkedeki arazilerden en yüksek oranda yararlanabilmek amacıyla devlet hazinesine aslı zemindarlar tayin ederek aracı zemindarları câgîrdarlara dönüştürme politikası zemindarları yavaş yavaş toprak ağaları haline dönüştürmeye başlamıştır (XVIII-XIX. yüzyıllar).

Zemindar kelimesi XVIII. yüzyılda Bengal'de herhangi bir arazi ve emlak sahibini ifade etmekteydi ve zemindarlık Bengal'de mahallî idarelerin en önemli parçasıydı. Sömürge döneminin başlarında İngilizler zemindarlık kurumunda bir değişiklik yapmamış, ancak Doğu Hindistan Şir-

keti'nin yüksek oranda vergi talebi Bengal'de malî bunalıma yol açmıştır. Bunun çözümü için "dâimî yerleşim antlaşması" yapılmıştır (1789-1792). Sonuçta zemindarlar mülk sahibi olarak tanınmış, kendilerine sabit bir vergi yükümlülüğü getirilmiştir. Arazi gelirinin on birde onunu devlete ödeyecekler, on birde biri kendilerine kalacaktı. XIX. yüzyıldaki enflasyon ve zirai üretimin düşmesi zemindarların toprak ağalarına dönüşmesine yol açmıştır. Ağır şartlar içeren bir antlaşma Yukarı Ganj bölgesindeki zemindarlarla, daha hafif bir antlaşma da Pencap zemindarlarıyla yapılmıştır. Madras ve Bombay eyaletlerinde vergi doğrudan çiftçilere (raiyyet) tahsil edilmiş ve zemindarlar bunun dışında tutulmuştur (XIX. yüzyılın ilk yarısı). Ancak ticarete yönelmekle birlikte buralarda da toprak ağalığı ortaya çıkmıştır. Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasından (1947) sonra gerçekleştirilen tarım reformu toprak ağalığına karşıydı. Zemindarlık Doğu Bengal'de İktisap ve İcar Kararnâmesi (1950), Uttar Pradeş'te Zemindarlığı Feshetme Kanunu ile (1951) kaldırılmış, bunu başka eyaletlerde yapılan düzenlemeler izlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

W. H. Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge 1929, s. 8, 178, 205-206, 225, 278, 279; I. H. Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi 1958, tür.yer.; N. Chaudhary, *Socio-Economic History of Mughal India*, Delhi 1987, s. 10-12; J. N. Sarkar, *Mughal Economy*, Calcutta 1987, s. 2, 226, 235, 256-259; S. Nurul Hasan, "The Position of the Zamindars in the Mughal Empire", *The Indian Economic and Social History Review*, 1/4, Nev Delhi 1964, s. 107-119; Shireen Moosvi, "Zamindâr", *EP* (İng.), XI, 438-439; S. Haluk Kortel, "Taalluk", *DİA*, XXXIX, 284.

S. HALUK KORTELE

ZEML b. AMR

(زمّل بن عمرو)

Zeml b. Amr b. Anz el-Uzri
(ö. 64/684)

Sahâbî.

Kuzey Arabistan'da özellikle Suriye-Filistin civarında ikamet eden Kudâa kabilesine bağlı Uzreoğulları'nın Hind b. Harâm boyundandır. Adı Ziml ve Zümeyl şeklinde de okunmakta, babasının adı Rebîa olarak da zikredilmektedir. Zeml, 9 yılının Safer ayında (Mayıs-Haziran 630) Hz. Peygamber'le görüşmek üzere on iki kişilik Benî Uzre heyetiyle birlikte Medine'ye geldi ve onunla görüştü. Heyetle beraber en-